

УДК 930.2 (47+52) „18, 19”

О.Г. Стрілець

ДОСЛІДЖЕННЯ «ПОВІСТІ МИНУЛИХ ЛІТ» У ПРАЦЯХ О. О. ШАХМАТОВА

У статті О.Г.Стрілець «Дослідження «Повісті минулих літ» у працях О.О. Шахматова» показані особливості роботи видатного ученого зі стародавніми джерелами, міститься висока оцінка праці науковця.

Ключові слова: давньоруські літописи.

В статье О.Г.Стрилець «Исследование «Повести прошедших лет» в трудах А.А. Шахматова» показаны особенности работы известного учёного со старинными источниками, содержится высокая оценка трудов исследователя.

Ключевые слова: древнерусские летописи.

In the article of O.Strilec «Study of Sources by O.O.Shahmatow» shown character features of of study of Early Texts by O.O.Shahmatow, contain great importance of scientist`s works.

Key words: Early Texts

Постановка проблеми. Складена на початку XII ст. «Повість минулих літ» є головною серед інших давньоруських літописів за кількістю та повнотою використаних актових матеріалів, фольклорних джерел та іноземних хронік. Вивчення «Повісті минулих літ» було важливим не лише для подальшого дослідження давньоруської історії та культури, а й для розвитку спеціальних історичних дисциплін. З кінця XIX ст. вивчення давньоруських літописів досягло значних успіхів. Досягнення у вивченні давньоруського літописання дослідники пов'язують, насамперед, з працями видатного російського філолога та джерелознавця академіка О.О.Шахматова.

Аналіз актуальних досліджень. На жаль не всі аспекти творчості О.О.Шахматова вивчені у працях М.Д.Присьолкова, В.Т.Пашуто, С.А. Бугославського, І.П.Єрьоміна, Д.С.Ліхачова, В.Л.Яніна, Я.С.Лур'є, М.М.Тихомирова, Л.В.Черепнін, О.М.Насонова.

Мета статті. Завдання нашого дослідження є показати відхід О.О.Шахматова від традиційних підходів до вивчення «Повісті минулих літ» та інших літописів, дослідити особливості його джерелознавчої методики, оцінити внесок науковця у вивчення давньоруського літописання. Джерелами нашої розвідки є праці О.О.Шахматова.

Виклад основного матеріалу. На думку О.О.Шахматова «Повість минулих літ» – звід особливого характеру, який створювався кожним наступним літописцем шляхом свідомої, глибоко продуманої переробки бувших у його розпорядженні текстів літописів та інших джерел [1, с. 6].

Учений дійшов висновку, що кожний літописний список є ланкою у системі текстів, яка розвивалася протягом всієї історії літописання з XI по XVI ст. Тому, на переконання історика,

неправильно прагнути до відновлення тільки первісного тексту та ігнорувати збережені списки. Останні, на думку О.О.Шахматова, мають самостійне значення, як етапи роботи над попередніми текстами. Науковець підкреслював, що переробка попереднього тексту проводилася літописцями не довільно, а за розробленими у Київській Русі певними нормами і правилами.

Інша особливість давньоруських літописів, на думку О.О.Шахматова, полягала у заангажованості літописців: «Рукою літописця керував у більшості випадків не високий ідеал далекого від життя і мирської суєти благочестивого пустельника, що вмів дати правдиву оцінку подіям, що розгортаються довкола нього, і особами, що керують цими подіями... рукою літописця керували політичні пристрасті й мирські інтереси» [2, с. XVI].

На думку О.О.Шахматова вивчення літописів повинно було складатися не з пошуку джерел та відновлення на цій основі первісного тексту шляхом механічного виключення введених літописцем у текст окремих повістей і сказань. Головна робота дослідника полягає у з'ясуванні списків; у виявленні генетичних зв'язків між текстами збереженими і втраченими; у визначенні їх місця в історичному розвитку літописних текстів. Так, як вважав О.О.Шахматов, можна відновити час, місце й умови виникнення кожного літопису і його окремих редакцій, а, отже, первісний текст.

Поставлені О.О.Шахматовим нові завдання вивчення давньоруських літописів, зокрема «Повісті минулих літ», вимагали розробки нової системи дослідницьких принципів та прийомів. Серед нових методів, розроблених О.О. Шахматовим, є методика датування. За її допомогою дослідник вирішував питання про час і місце виникнення літописів, їх склад та походження окремих частин і зводів в цілому [3, с. 25 та ін.]. Датування допомогло О.О.Шахматову визнати Нікона автором записів

за 1061-1073 р. [3, с. 423-441], вирішити питання про час створення третьої редакції «Повісті минулих літ» – 1118 р [2, с. 167], Ростовського літопису – 1480-1481 р. [4, с. 152], Новгородського IV літопису – 1454 р. [4, с. 99].

О.О.Шахматов завжди враховував мотиви їх редагування літописів. Крім того О.О.Шахматов звертав увагу на дубляжі і використовував їх для вивчення складу та походження літописів [4]. Якщо при порівнянні літописів історик встановлював, що два чи кілька текстів при висвітленні подій за певний період збігалися, а далі розходилися між собою, то в цьому він бачив свідчення того, що в них був загальний протограф. Аналіз двох оповідань про вбивство братів Ярослава Мудрого Бориса і Гліба [3, с. 28-34] привів вченого до висновку, що житійний переказ заснований на літописному [4, с. 155-156]. При вирішенні текстологічних питань поряд з хронологічними О.О.Шахматов використовував топографічні дані, наприклад для встановлення місця виникнення окремих частин Початкового зводу [3, с. 290]. Під час вивчення походження та складу давньоруських літописів О.О.Шахматов не залишав поза увагою жодного прямого чи непрямого свідчення в них про ім'я автора всього зводу чи окремих його частин. Так, розміщений у Лаврентієвському та Троїцькому літописах під 1116 р. запис ігумена Видубицького монастиря Сильвестра послужив ученому одним з головних підстав для виділення запису в окрему пам'ятку, що ввійшла до складу наступних літописів [2, с. 11].

О.О.Шахматов довів, що в основі початкової частини Новгородського I літопису лежав літописний звід більш давній, ніж «Повість минулих літ». Учений реконструював текст і назвав Початковим Києво-Печерським зводом. О.О.Шахматов стверджував, що у 1039 р. був створений найдавніший Київський звід [3, с. 398-420].

О.О.Шахматов довів, що при висвітленні подій за 1044-1093 рр. Початковий звід не являє собою єдиний текст. У ньому містяться явні вставки, які порушують логіку викладу. До них вчений відніс розповідь про єдиноборство Мстислава з Редедей, опис Лиственської битви тощо. Вчений прийшов до висновку, що у 1073 р. у Києві був створений ще один звід [3, с. 420-460].

Вивчаючи Початковий звід, О.О.Шахматов визначив у ньому деякі записи, що відносяться винятково до Новгороду. Стиль їх викладу свідчить про те, що вони були вставлені в Початковий звід з якогось іншого літопису. Такий, на думку видатного науковця, був Новгородський звід 1050 р., який був продовжений до 1079 р. [3, с. 170-196, 491-527].

О.О.Шахматов звернув увагу на розбіжності у різних текстах «Повісті минулих літ», розміщених насамперед у Лаврентієвському та Іпатівському літописах. Він довів, що перший текст цього літопису був написаний за ініціативою князя Святополка Ізяславича ченцем Києво-Печерського монастиря Нестором у

1113 р. Проте перший варіант «Повісті минулих літ» не зберігся, а дійшов до нас у двох інших редакціях.

О.О.Шахматов переконливо довів, що ігумен Михайлівського Видубицького монастиря викреслив ім'я Нестора у заголовку та поставив наприкінці літопису своє ім'я. Сильвестр також значно переробив останню частину «Повісті минулих літ» [5, с. 198-199].

О.О.Шахматов з'ясував, що укладачі зводів були тенденційними, бо факти підбиралися і редагувалися відповідно до тих поглядів, які вони прагнули провести через літописні тексти, насамперед для того, щоб догодити своїм князям. Працюючи над історією давньоруського літописання, зокрема над реконструкцією зниклих літописних зводів, О.О.Шахматов враховував свідоме редагування літописцями тексту, тенденційне висвітлення подій творцями чи зводів окремих їх частин. Так, при вивченні літописних звісток про покликання варягів він відзначав наявність двох тенденцій: новгородської і київської [3, с. 292-293].

Висновки: Таким чином кропітка праця О.О.Шахматова з відновлення незбережених літописних зводів та з відтворення історії розвитку давньоруського літописання з XI по XVI ст., зробила можливим реконструкцію літописання за збереженими списками, що позитивно вплинули на подальший розвиток джерелознавства. Його методи дослідження отримали поширення не тільки при вивченні літописів, але і всіх джерел, особливо тих, які збереглися в різних редакціях і списках. Вчений створив власну систему роботи з давньоруськими літописами. Вчений об'єднав усі відомі на кінець XIX ст. списки «Повісті минулих літ» у пов'язані між собою зводи. Для кожного зводу О.О.Шахматов встановив його джерела та походження, а також проаналізував різні варіанти тексту «Повісті минулих літ» у складі конкретного зводу. У процесі цієї величезної роботи науковець прийшов до багатьох наукових відкриттів. Саме О.О.Шахматову вдалося реконструювати такий первинний текст «Повісті минулих літ», який визнаний більшістю науковців найбільш вірогідним. Наукові праці О.О.Шахматова у значній мірі сприяли утвердженню поглядів на «Повість минулих літ» як першу історіографічну пам'ятку східних слов'ян. Дослідження О.О.Шахматова сприяли подальшому розвитку історії історичної науки.

Перспективи подальших досліджень: Наукова спадщина О.О.Шахматова, особливо його методику відновлення окремих літописних текстів, потребує подальшого вивчення та використання у дослідженнях сучасних авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шахматов А.А. Разбор сочинения И.А.Тихомирова «Обозрение летописных сводов Руси Семеро-Восточной». Отчет о сороковом присуждении наград графа Уварова / А.А.Шахматов // Зап. Имп. Академии

- наук по ист.-филол. отд. – Т. 4. – №2. – СПб., 1899. – С. 3-216.
2. Повесть временных лет. – Т. 1. – Пг.: изд. имп. Археограф. комиссии, 1916. – XXV, 558 с.
  3. Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах / А.А.Шахматов. – СПб.: тип. Александрова, 1908. – 686 с.
  4. Шахматов А.А. Общерусские летописные своды XIV – XV вв. / А.А.Шахматов // Журн. мин-ва народ. просвещения. – 1900. – №11. – С. 60-173; 1901 – № 9. – С.70-99.
  5. Шахматов А.А. Хронология древнейших русских летописных сводов / А.А.Шахматов // Журн. Мин-ва народ. просвещения. – 1897. – №4. – С. 328-495.